

УДК 80=111+80=161.2+81'342.9

Є. Ю. Савченко

ВПЛИВ НЕЗАВЕРШЕНОСТІ ВИСЛОВЛЮВАННЯ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ МОДЕЛІ ПРОСОДИЧНОЇ СТРУКТУРИ ТЕМА-РЕМАТИЧНОГО ЧЛЕНУВАННЯ ВИСЛОВЛЮВАННЯ

Статтю присвячено дослідженню просодичних засобів формування тема-рема-тичної структури висловлювання в англійському й українському мовленні. Встановлено загальні закономірності і специфічні особливості впливу незавершеності висловлювання на трансформацію моделі просодичної структури тема-рема-тичного членування висловлювання й здійснено інтерпретацію одержаних результатів.

Ключові слова: тема, рема, трансформація, тема-рема-тичне членування висловлювання.

Статья посвящена исследованию просодических средств формирования тема-рема-тичной структуры высказывания в английской и украинской речи. Установлены общие закономерности и специфические особенности влияния незавершённости высказывания на трансформацию модели просодической структуры тема-рема-тического членения высказывания и осуществлена интерпретация полученных результатов.

Ключевые слова: тема, рема, трансформация, тема-рема-тическое членение высказывания.

The article is devoted to the problem of prosodic means executing theme and rheme structural characteristics in English and Ukrainian speech. Common features and specific characteristics of the effects of the incomplete utterance on the theme and rhyme structure transformation in the two languages are found.

Key words: theme, rheme, transformation, theme and rheme utterance articulation.

Серед факторів, що зумовлюють трансформацію прототипової моделі просодичної структури тема-рема-тичного членування вислов-

лювання важливу роль відіграють інтонаційні засоби підтримання зв'язності тексту.

Метою дослідження є вивчення впливу незавершеності висловлювання на трансформацію моделі просодичної структури темарематичного членування висловлювання в англomовному та українськомовному телевізійному шоу.

Для досягнення зазначеної мети передбачено виконання такого **завдання**, як виявлення принципів, що відображають сумісність обмежених масштабами висловлювання комунікативних смислів (тема і рема) з дискурсивними маркерами незавершеності тексту. Це дає можливість ідентифікувати тональні засоби відображення даних смислів та їх композицій, таких як поєднання значень “тема” плюс “незавершеність” або “рема” плюс “незавершеність”.

Об'єктом дослідження є англomовне та українськомовне усне мовлення.

Предмет дослідження — просодичні засоби актуалізації темарематичного членування висловлювання в усному мовленні.

Матеріалом дослідження слугували відрізки популярних телевізійних програм “Top Gear”, “Перший тест” та “Бережись автомобіля” англійською та українською мовами. Загальний час звучання досліджуваного матеріалу становить 301 хвилину 6 секунд. Обсяг експериментального матеріалу — більше 3000 висловлювань.

О. Ф. Кривнова висунула припущення про те, що інформація про включеність складових мовленнєвого акту в структуру осяжного тексту передається слухачеві у вигляді “фонетично організованих вербально-змістових квантів, які часто відокремлені фізичними паузами і до того ж забезпечені просодичними показниками, що повідомляють про поточний стан акту висловлювання щодо його кінцевої мети” [90:10].

Відносно автономні групи слів, виділені у синтагми, за необхідності вступають у більш-менш тісні змістові відносини один з одним. Функція інтонації, що забезпечує таке співвіднесення, може бути названа функцією вираження ступеня взаємодії між одиницями членування.

У випадку найбільш незалежних і семантично завершених окремих висловлювань дана функція інтонації маніфестує слабкий зв'язок між сусідніми синтагмами, кожна з яких розміщується в межах про-

стого речення. Значно різноманітніше стає характер цих зв'язків під час виділення в декілька окремих синтагм семантично самостійних груп слів у простому реченні. Так, у реченнях із перерахуваннями зі сполучниковим або безсполучниковим зв'язком уживання однотипних тонів (наприклад висхідних) посилює значення змістової близькості кожного члена ряду, а використання різнотипних тонів (висхідних і низхідних) підкреслює змістову самостійність кожного члена цього ряду.

Не менш широкі можливості цієї функції інтонації виявляються в плані реалізації підрядних типів зв'язку між складовими частинами в складних реченнях, особливо у випадку препозиції головної частини. Тут функція інтонації не зводиться тільки до маркування завершеності / незавершеності частин речення, але й передає значення умови, наслідку, результату, означальних відносин, протиставлення. Порівняйте:

Вона має ось такі цікаві, | наче бивні у ската, | манти. та

Вона має ось таці цікаві, наче бивні у ската, манти.

You can get it | with a 5 cylinder engine | which is exactly the same one as in the Focus ST. та

You can get it with a 5 cylinder engine which is exactly the same one as in the Focus ST.

У перших реченнях інтонаційно підкреслюється змістове навантаження і незалежність синтагм “*наче бивні у ската*” і “*with a 5 cylinder engine*”, виражених означальними підрядними реченнями. У другому випадку ослаблення семантичної самостійності речень “*наче бивні у ската*” і “*with a 5 cylinder engine*” виражається застосуванням висхідного тону і відсутністю паузи перед цими мовленнєвими відрізками.

У складносурядних реченнях інтонація, як правило, оформляє сурядний зв'язок на стику частин речення; можливості зміни інтонації завершеності / незавершеності обмежені в цьому випадку результативно-наслідковими і протиставними відносинами.

Найбільш різноманітними є засоби інтонаційного вираження згаданих відносин (як підрядних, так і сурядних) у безсполучникових поєднаннях, де відсутній основний синтаксичний маркер цих відносин і активізована роль інтонації частин безсполучникового поєднання в передачі цих відносин і їх змістової взаємодії з попереднім текстом.

Базові тональні рухи (висхідний і низхідний), як правило, інтерпретують таким чином: висхідний тон показує незавершеність висловлювання, а низхідний тон указує на завершеність.

Професійні інтонологи дають більш тонке тлумачення фазових функцій тону. Так, Е. А. Бризгунова характеризує “очікування продовження” як “архісему” висхідного тону: “... у запитанні це очікування відповіді, в оповідному висловлюванні — це очікування продовження думки мовця, у проханнях він виражає зацікавленість мовця у виконанні дії слухачем, що включає невпевненість, очікування реакції слухача” [2]. Отже, “очікування продовження” слід розглядати не тільки в термінах фазового розгортання тексту, але і з позицій відповідної когнітивної діяльності комунікантів.

Британський інтонолог А. Scuttenden застосовує схожий підхід під час трактування функції висхідного тону, характеризуючи її як абстрактний зміст *open*, що показує на відкритість, незавершеність текстової ситуації, передусім, її розумового плану [3].

Грунтуючись на тих відносинах, які існують між темою і ремою, неважко уявити, що тематичний компонент висловлювання містить очікування інформації, яку несе рема, тобто також має вигляд незавершеності, яка маркується висхідним тоном на акцентоносії:

The fuel runs /out in \twelve minutes.

Ди/зайн схожий більше на евро\нейську машину.

У українській мові на основі застосування різноманітних типів висхідних тонів формуються і стратегії маніфестації незавершеності з метою підтримання зв'язності фрагментів тексту, більших, ніж просте речення. До них належить стратегія, заснована на принципі множинних тем: некінцеві фрагменти речення виконують роль тем, кінцевий компонент — реми:

Машина ре/ве, /їде, /стогне, поки ви розга\nняєтеся на прямій ділянці.

Приклад демонструє підйоми на наголошених складах акцентоносіїв, а саме *реве, їде, стогне*, з подальшим зниженням тону на ненаголошених.

У подібних випадках події можуть інтерпретуватися як одночасні або як послідовні, але при цьому внутрішня завершеність думки у кожній із цих подій відсутня. Вони можуть служити як сюжетний фон для іншої, більш значущої події.

Дещо інша семантична структура реалізована в іншому прикладі:

Все виглядає дуже ці/вільно, виглядає дуже /гарно, це справжня ба-варська ма/шина, але вже без якихось там екстраординарних \рис.

Це висловлювання з лексико-синтаксичною структурою, що включає однорідні групи в ролі теми, реалізовані з підйомом на сло-воформах *цивільно, гарно, машина*.

Дискурсивна незавершеність у чистому вигляді в даному випадку відсутня, але наявне значення теми, яке межує з незавершеністю, будучи частиною поширеного речення, формує структуру, подібну зв'язаному наративу.

У наведеному вище реченні три теми. Рема останнього висловлювання є заключною ремою цілого фрагмента тексту.

У наративі подібні складні речення-тексти не завжди закінчуються ремами, оскільки респондент, не закінчивши оповідання, переключається на інший сюжет. У подібному випадку незавершеним залишається не тільки розповідь, але і не завершений ремою мовленнєвий акт. Цей тип комплексного вираження локальних і дискурсивних значень, в якому не спостерігається відмінність між просодичними маркерами теми і незавершеності, називають синтетичним [4], тому що обидві ці категорії мають тут єдиний акцентоносій.

Стратегії, аналогічні українській стратегії множинних тем, є і в англійській мові. Відмінність може полягати в тому, що основний акцент, який обслуговує цю стратегію в українській мові, — це акцент з підйомом на наголошеному складі, а в англійській він маркується низхідно-висхідним тональним акцентом з підйомом на післянаголошених складах:

Close the \road, slap some new \tarmac on it, tell the health and safety people to get \stuffed and get the damn thing open as quickly as \possible.

У цьому прикладі незавершеність маркується акцентом, як і в українській мові, з підйомом тону на другому компоненті останнього або єдиного стилю акцентоносія, тобто в умовах, коли післянаголошені склади відсутні. У двох акцентоносіях із вишенаведеного прикладу словоформ *road* і *stuffed* післянаголошених немає. На них чітко видно характерний низхідно-висхідний напрям руху тону.

Зауважимо також, що в англійській мові початкова тема в реченні може маркуватися як акцентом із підйомом на наголошеному складі, так і підйомом на післянаголошеному, і підйом на наголошених для початкової теми навіть більш характерний. Тим часом як показник

незавершеності тексту для англійської більш характерний підйом на післянаголошених.

В українській мові незавершеність із підйомом на післянаголошених має особливу семантику, пов'язану із зіставленням об'єктів або думок, протиставленням об'єктів, розглядом одного об'єкта на тлі інших. В англійській у підйомі на післянаголошених такої семантики немає. У цій мові підйом на післянаголошених служить немаркованим показником текстової незавершеності.

Як уже зазначалося, прототиповим засобом маркування реми є низький низхідний тон на наголошеному складі акцентоносія, семантика якого не сумісна з “архисемою” висхідного тону, що маркує незавершеність. Тому в контексті “очікування продовження” просодичне оформлення рематичного компонента не може бути тривіальним. Як показує аналіз експериментального матеріалу, в українській та англійській мовах можуть реалізовуватися одна з двох стратегій просодичного маркування реми:

– використання одного з варіантів висхідного тону як рематичного маркера;

– використання в рематичному компоненті двох акцентоносіїв: одного — для маркування реми, другого — для просодичної кваліфікації незавершеності.

Перший випадок ілюструє анологічно, як трансформується тональна структура рематичного компонента висловлювання під час оформлення загального запитання; при цьому цей висхідний тон реми в контексті значення незавершеності може реалізовуватися в усіх комунікативних типах висловлювань.

Типовий контекст низхідно-висхідного тону являють собою репліки прощання в ситуації очікування відповіді або швидкої зустрічі:

– *\Good /night! (- Good \night!)*

– *До \скорі /зустрічі! (- До \зустрічі!)*

Тут низхідно-висхідний акцент застосовується для позначення передостаннього висловлювання в процесі комунікації і вказує на передостаннього респондента. Виділяють і інші засоби акцентування передостаннього висловлювання, але в них воно не позначено як передостаннє. (У реальності репліка прощання, що несе низхідно-висхідний акцент, може виявитися не передостанньою, оскільки комуніканти можуть, попрощавшись, знову відновити бесіду.) Але під

час останнього прощання низхідно-висхідний акцент недоречний, оскільки подальшого спілкування не передбачається; природним тут буде використання низхідного акценту. При цьому значення очікування відповіді або швидкої зустрічі сходять нанівець:

Have a good \ trip!

До \вечора!

У рематичному компоненті низхідно-висхідний акцент застосовується також як маркер відповіді з викликом:

(– How interest am I in that?) – They only \found his /hand.

(– Яке авто для тебе є взірцем у класі бізнес седанів?) – П'ятірка \ БМВ.

У репліці-відповіді використано низький низхідний тон на наголошеному складі словоформ *found* і *БМВ* і підйом на післянаголошеному складі. При такій огласовці відповіді мовець протиставляє себе співрозмовникам, які, на його думку, повинні мислити інакше: “моя відповідь не відповідає вашим припущенням”, “що ви на це відповісте?”. Респондент чекає заперечень. Протиставлення думок і незавершеність бесіди тут у наявності. Важливо, що в даному використанні активізується не тільки значення незавершеності, але й активне протиставлення думок комунікантів.

Крім позначення фаз дискурсу як таких, напрям тону вказує і на процеси, взаємопов'язані з фазами: каузатії і очікування фази. Умовна зв'язність фази і тону переважно виявляється у випадку перлюкутивних мовленнєвих актів типу послідовності команд: підготовка команда оголошується висхідним тоном, виконавча (запуск дії або її припинення) — низхідним:

/One! /Two! /Three! \Go!

Приго/мовилися! Уне\ред!

Під час реалізації в ремі семи запиту інформації одночасно актуалізуються значення незавершеності — очікування відповіді. Тональне оформлення обох сем збігається, тому висхідним тоном акцентується одна словоформа, забезпечуючи при цьому передачу обох значень:

– Are you the /same person that you were before? (– Yes.)

– Вам спо/добалось авто? (– Так.)

За різних комунікативних умов під час запиту інформації можуть реалізовуватися різноманітні модифікації висхідного тону. На-

приклад, серійні запитання, як правило, оформляються низхідно-висхідним тоном:

Скільки \кінських /сил? Об'єм двигу\на?

Are you still \shou/ty? Are you still \figh/ty?

У цій ситуації передавальний незавершеність низхідно-висхідний тон маніфестує не тільки очікування відповіді, але й сигналізує про те, що чергове запитання є не кінцевим у серії.

Стратегії маніфестації незавершеності з метою підтримання зв'язності рематичних фрагментів поширеного речення також формуються на основі застосування різноманітних типів висхідних тонів.

Прототиповим акцентом для маніфестації незавершеності в українській мові є підйом на наголошеному складі акцентоносія, що завершується різким падінням на післянаголошених складах, у разі, якщо вони є:

I'd like to say thank you to all of the /nurses, and the /doctors and all the staff in \Leeds.

Тут дуже якісні матері/али, дуже м'який /пластик, зручне кер/мо та великі \кнопки.

У багатьох випадках висхідним тоном оформляються компоненти оповідного дискурсу, пов'язані з фазами описуваних подій. Така, наприклад, тональна огласовка незавершеності тривалої промови, розділеної на впорядковані етапи, кожен з яких оформляється низхідно-висхідним тоном із падінням на наголошеному складі акцентоносія і підйомом на післянаголошених:

You all must have your \boots, your \trousers, \jackets and your \hat on...

Тут з'явилися ось такі металеві \дуги, з'явився ось цей характерний вигін \даху, який переходить у вигін \скла...

Слід зазначити, що незавершеність довгого оповідання допускає різні варіанти висхідного тону на тих же акцентоносіях, але значення при цьому змінюється, оскільки значення оповідання “по порядку” в подібному випадку сходять нанівець. Під час акценту, оформленому висхідним тоном на наголошеному складі зі збереженням на післянаголошеному рівні частоти, досягнутої під час початкового підйому, розповідь набуває вигляду розумового процесу: пошуку рішення, спогади, мріяння.

Вони виділили зайві /=складки, а ще відрізали половину спи/=ни і сюди поставили такого гор/=ба...

I write /=music, I can't find anyone to write /=lyrics until I come across this /=girl who sometimes waters my plants/=...

Але якщо застосовується низький низхідний рематичний тон, незавершеність залишається невираженою: кожен етап упорядкованої розповіді розглядається як закінчений, і на те, що далі буде, жодної вказівки немає.

I play this ex-80s pop \star, fallen on hard \times, I get this new contract to write a song for a very famous singer like it might be Britney \Spears.

Один режим називається “стан\дартний”, є “ком\фортний” і є “спор\тивний”.

Суттєвий інтерес становить розгляд особливостей тональної огласовки незавершеності довгого оповідання, розділеного на впорядковані етапи, у разі коли кінцевою словоформою кожного рематичного компонента є присудок. Нетривіальність просодичного оформлення таких конструкцій в українській мові полягає в наявності двох акцентів у кожному рематичному компоненті. Їх поєднання відображає композицію двох комунікативних значень: реми і незавершеності:

Він \фари про\тер, \бампер підп\равив та залив повний бак бен\зину.

При цьому падіння тону на актанті (додаток *фари*) є показником реми, а підйом на предикаті (дієслові *протер*) — показником того, що текст ще має продовження. У реченнях цього типу спостерігається характерне для української мови аналітичне (роздільне) відображення локальних і дискурсивних показників, під час якого у реми і текстовій незавершеності використовуються різні акцентоносії.

Отже, розглянуту лінійно-акцентну стратегію можна охарактеризувати падінням на актанті — акцентоносії реми (додаток) і підйомом на присудку. Падіння в лінійному ланцюжку комунікативно релевантних акцентів передує підйому. Стратегія збереження зв'язності тексту з кінцевим присудком у ролі маркера незавершеності використовується, коли респондент хоче висловити, що кожна подія в ланцюзі подій мислиться як чергова і що опис даної події “просуває” розповідь уперед.

Це специфічна стратегія української мови, проте зрідка вона трапляється і в англійській мові. При цьому в англійській така акцентуація має уточнюючу семантику протиставлення і зумовлена композицією не двох, а трьох значень — реми, незавершеності і контрасту:

(*Since Jamie Oliver tonight first came on the \show, he now wields more political power than a \president*) — *Jamie \Oliver is our \guest — (a national \hero...)*.

Аналітизм, який можна спостерігати в англійському прикладі, пояснюється наявністю у висловлюванні уточнюючої реми (різновиди контрастних рем). Цілком можна зробити висновок, що контраст збільшує ступінь аналітизму для відображення текстової незавершеності.

Інша ситуація виникає для позначення композиції комунікативних значень “рема” з “незавершеністю” в умовах “браку” акцентоносіїв, тобто в умовах, коли претендент на роль акцентоносія обох значень у рematicьній частині речення єдиний, і ним є присудок:

(*Кемпі*) — *прода\ли...*

(*My Camaro*) — *has been \broken...*

У даних прикладах реми — одиночні словоформи присудки *продали* і *broken*, і на їх долю припадають відразу дві ролі: і роль акцентоносія реми, і роль акцентоносія незавершеності. Інтонаційно така комбінація реалізується як композиція низхідного і висхідного тонів: низхідний низький тон на наголошених складах *-da-* й *-bro-* дієслів *продали* і *broken*, який маркує реми, і підйом на післянаголошених — *-ли* й *-ken*, що слугують тональним маркером незавершеності. Інакше кажучи, даний акцент, мабуть, слід розглядати не як низхідно-висхідний, а як композицію двох тонів — низхідного і висхідного, реалізованих на одному акцентоносії.

Проаналізовані вище два типи інтонаційного вираження композиції значень текстової незавершеності і реми — аналітичний і синтетичний — можуть також ще додатково ускладнюватися значеннями контрасту, емпіази та модальності, що змінює вибір просодичних корелятивів і акцентоносіїв порівняно з висловлюваннями за відсутності цих додаткових значень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кривнова О. Ф. Ритмизация и интонационное членение текста в “процессе речемысли” (опыт теоретико-экспериментального исследования): автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.19 / Кривнова Ольга Фёдоровна; МГУ им. М. В. Ломоносова. — М., 2007. — 53 с.
2. Брызгунова Е. А. Ответы на анкету “Об основах теории интонации” / Е. А. Брызгунова // Проблемы фонетики. — 1993. — № 1. — С. 61–66.

3. Cruttenden A. Intonation / Alan Cruttenden. — Cambridge: Cambridge University Press, 1986. — 214 p.
4. Янко Т. Е. Коммуникативные стратегии русской речи / Татьяна Евгеньевна Янко. — М.: Языки славянской культуры, 2001. — 384 с.
5. Савченко Є. Ю. Просодичні засоби формування тема-рематичної структури висловлювання в англійському й українському мовленні: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / Савченко Євгенія Юріївна; ПНПУ ім. К. Д. Ушинського. — Одеса, 2013. — 219 с.